

MYŠLENÍ
SOUČASNOSTI

Spinoza
a politika
Étienne
Balibar

KAROLINUM

Spinoza a politika

Étienne Balibar

Z francouzského originálu Spinoza et la politique,
vydaného nakladatelstvím Presses Universitaires
de France roku 2015 (4. vydání), přeložili Jakub Drbohlav
a Jan Petříček

Edice Myšlení současnosti

Edici řídí Miroslav Petříček

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Františka Jirousová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Presses Universitaires de France, 2017

Translation © Jakub Drbohlav, Jan Petříček, 2017

ISBN 978-80-246-3670-2

ISBN 978-80-246-3682-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Předmluva /7

1. SPINOZOVA STRANA /9

„Strana svobody“ /10

Náboženství, nebo teologie? /13

Predestinace a svoboda rozhodování: konflikt
náboženských ideologií /16

Církev, sekty, strany: krize Holandské republiky /23

2. *TEOLOGICKO-POLITICKÝ TRAKTÁT:*

DEMOKRATICKÝ MANIFEST /32

Právo suveréna a svoboda myšlení /32

Demokracie jako „nejpřirozenější“ stát /38

Filosofie dějin? /43

Dědictví teokracie /50

3. *POLITICKÝ TRAKTÁT: VĚDA O STÁTU* /58

Po roce 1672: nová problematika /59

Osnova *Politického traktátu* /64

Právo a moc /66

„Politické těleso“ /71

Duše státu: rozhodnutí /77

4. *ETIKA: POLITICKÁ ANTROPOLOGIE* /82

Sociabilita /82

Co je to poslušnost? /94

„Etika“ a komunikace /101

Bibliografie /105

Chronologie /109

Poznámka překladatelů /112

Věcný rejstřík /114

*Netvrdím, že jsem našel tu nejlepší filosofii, ale vím,
že znám tu pravdivou (...), neboť pravda je známkou
sebe sama i známkou nepravdy.*

Spinoza, dopis LXXVI A. Burghovi

*Byl to člověk, jenž neměl rád omezování svobody svědomí,
a velký nepřítel přetoáčky.*

Článek „Spinoza“ v *Historicko-kritickém slovníku*
Pierra Baylea

„Spinoza a politika“: jak paradoxně na první pohled působí toto prosté spojení! Jestliže politika patří do řádu dějin, zde máme co do činění s filosofem, jehož celý systém se jeví být rozvinutím myšlenky, že poznávat znamená poznávat Boha a že Bůh je totožný se samotnou přírodou. Jestliže politika patří do řádu vášní, zde před sebou máme filosofa, který si klade za cíl poznávat (*intelligere*) lidské žádosti a činy způsobem, „který je obvyklý v geometrii (...), jako by šlo o zkoumání čar, ploch a těles“ (E, III, předmluva). A jestliže politika zaujímá pozici v přítomné situaci, moudrost a nejvyšší dobro spočívají podle Spinozy v chápání jednotlivých věcí „pod zorným úhlem věčnosti“ (*sub aeternitatis specie*; E, V). Co nám může tento myslitel říct o politice, aby to nebylo čirou spekulací?

Spinoza sám nicméně ve spojení rozumu s přesvědčením a pojmu s praxí žádný rozpor neviděl, právě naopak. V úvodu *Politického traktátu* se vrací k výrazům užívaným v *Etice* a klade si za cíl dospět k „závěrům, které se nejlépe shodují s praxí“ tak, že je vyvodí „ze samotného stavu lidské přirozenosti (...) se stejnou svobodou ducha, na kterou jsme zvyklí v matema-

“tice“. Za tím účelem hodlá lidské činy poznávat (*intelligere*) skrze jejich nutné příčiny namísto toho, aby se jim „vysmíval, lamentoval nad nimi nebo je proklínal“ (TP, I, § 4). A *Teologicko-politický traktát*, první ze Spinozových velkých zralých děl, byl nástrojem boje, filosofickým a politickým manifestem, v němž by ostatně nebylo obtížné nalézt jisté známky ironie nebo znepokojení, ne-li dokonce přímé odsudky. A skutečně se proto někteří pozorní čtenáři cítili oprávněni soudit, že Spinoza nebyl schopen dostát svým úmyslům či že primát přiznávaný pojmu u něj ve skutečnosti představoval masku příliš lidských vášní...

V této útlé knížce se inspiroji touto klasickou obtíží a předkládám jistý experiment: pokusím se poskytnout úvod do Spinozovy filosofie, jehož *východiskem* budou problémy jeho politiky, a zkoumat přitom jednotu obou oblastí. Tento úvod bude mít podobu řady komentářů a výkladů, jež se budou postupně zabývat třemi základními díly, která právě byla zmíněna.

Tractatus theologico-politicus, vydaný anonymně a pod fiktivní vydavatelskou značkou (avšak ihned připsaný „ateistickému Židovi z Voorburgu“), vyvolal skandál – a ten neměl hned tak pominout.¹ Podle slov P. Baylea se jednalo o „zhoubnou a ohavnou knihu“. V průběhu jednoho století můžeme sledovat, jak jej následuje dlouhá řada obviňování a vyvracení. Zároveň však můžeme pozorovat, jak jeho argumenty nepřestávají ovlivňovat biblickou exegezi i „libertinskou“ literaturu, politické právo i kritiku tradičních autorit.

Nelze říct, že by tyto prudké reakce Spinozu zastihly nepřipraveného. Počínaje předmluvou, z níž lze ještě i dnes cítit krajní napětí, vidíme, že si je vědom dvojího rizika, které v situaci plné rozporů a nebezpečí podstupuje: že mu až příliš dobře porozumějí jeho protivníci, které se snaží připravit o nástroje intelektuální nadvlády; a že mu dostatečně neporozumějí běžní čtenáři, a to ani ti, kterým chce být nejbližší. Proč toto riziko podstupovat? Podrobné vysvětlení předkládá sám Spinoza na úvodních stranách svého spisu (TTP, předmluva; G, III, 5–12):

„Vyložím příčiny, které mne přiměly ke psaní“ (TTP, předmluva; G, III, 7). První důvod představuje degenerace náboženství v pověřivost, jež je založena na blouznivém strachu z přírodních a lidských sil a na vypočítavém dogmatismu církví. Pověřivost pak vede k otevřené či latentní občanské válce (alespoň pokud není veškerý odpor despoticky potlačen)

---

¹ Nepředkládám souvislou Spinozovu biografii (viz Bibliografii). Považuji však za nutné uvést ony rozhodující momenty, jež představují jeho tři velká díla, do historického kontextu. Čtenáři tak může být doporučeno, aby už teď nahlédl do Chronologie na konci svazku.

a k tomu, že vládci manipulují s vášněmi masy. Jakým způsobem lze takovou situaci napravit? Je třeba rozlišit *dva druhy poznání* (což však, jak uvidíme, neznamená postavit je proti sobě): „zjevené poznání“, k němuž lze dospět s pomocí přesného výkladu Písma svatého a jehož „jediným cílem je poslušnost“, a „přirozené poznání“ (které můžeme prozatím nazvat vědou či rozumem), jehož předmětem je pouze příroda přístupná univerzálnímu lidskému rozumu. „Tyto dva druhy poznání nemají nic společného a každý z nich může zabírat své vlastní území bez toho, aby se spolu musely sebeměně potýkat nebo aby jeden musel sloužit druhému“ (TTP, předmluva; G, III, 10–11). Toto rozlišení nejprve přinese jednotlivcům svobodu myšlení ve věcech víry (pokud jejich názory fakticky povedou k lásce k bližnímu) a následně v záležitostech státu (pokud jejich názory budou slučitelné s jeho bezpečností). A především přinese naprostou svobodu filosofickému zkoumání Boha, přírody a způsobů, jak každý může dosáhnout moudrosti a spásy. Z toho plyne definice *základního pravidla* pro život ve společnosti: veřejné právo bude „takové, aby mohly být stíhány pouze činy a aby slova nikdy nebyla trestána“ (TTP, předmluva; G, III, 7). Státní zřízení, v němž je toto základní pravidlo dodržováno, nazve Spinoza o něco dále demokracií. Amsterdamská „svobodná republika“ představuje její přibližnou podobu. (Nejlepší možnou v dobových podmínkách? To ještě uvidíme.) Ohrožují ji „absolutističtí“ monarchové a teologové, a to přesně z týchž důvodů a tímž způsobem, jako ohrožují pravé náboženství a filosofii. Demokracie, pravé náboženství (to, co Písmo nazývá „láskou a spravedlností“) a filosofie tak mají v praxi jeden a týž zájem. *Tímto zájmem je svoboda.*

„STRANA SVOBODY“

Je-li tomu tak, proč přesto argumentaci *Teologicko-politického traktátu* trvale (jako by již předem) obchází hrozba neporozumění? Pro to existuje několik důvodů, které stále stojí v pozadí našeho textu.

V první řadě neexistuje žádný pojem, který by byl tak mnohoznačný jako pojem svobody. Mimo několika málo výjimek se každá filosofie i politika představuje jako podnik, jehož

cílem je osvobození (a to i pokud se v praxi jedná o formy nadvlády). Proto se filosofické a politické doktríny zřídka spojují s jednoduchými antitezemi mezi svobodou a donucením nebo mezi svobodou a nutností. Mívají spíše podobu pokusů o stanovení (či obnovení) „správné“ definice svobody v protikladu k definicím ostatním. Spinozova nauka, jak uvidíme, tuto situaci ilustruje exemplárním způsobem.

Příčinou této skutečnosti však nejsou pouze nejednoznačnosti a antinomie, kterými je od počátku zatížen sám pojem svobody a které jsou záležitostí každé doby. Stopy dějinné situace jsou v *Teologicko-politickém traktátu* všudypřítomné. Z tohoto hlediska jej nelze číst jako „čistě teoretické“ dílo, jako dílo, které by se pohybovalo pouze na jedné rovině. Můžeme sledovat, jak Spinoza v tomto spise vstupuje do aktuálního teologického sporu a jak navrhuje opatření, která by umožnila již v zárodku zničit spojenectví mezi monarchistickou stranou a „fundamentalistickou“ propagandou kalvinistických pastorů. Tyto jeho cíle se přímo shodují s cíli těch společenských skupin, jimž ve své době byl a chtěl být nejbližší, tj. především cílům vládnoucí elity Holandské republiky. Ta se skutečně *sama začala označovat za „stranu svobody“*: za dědice boje za národní osvobození, za obhájce občanských svobod proti monarchistickému pojetí státu (podobnému tomu, které tehdy vítězilo v „absolutistické“ Evropě), za obránce svobody svědomí, vědecké autonomie a do jisté míry i svobodné výměny idejí. Jak podivuhodné to však je, prohlašovat se za stranu svobody! Spinoza, jak ještě uvidíme, toto označení – vzdor svému angažmá ve prospěch „svobodné Republiky“ – nechápal jako bernou minci. Spinoza odkrýval problémy v tom, co bylo představováno jako samozřejmé řešení, počínaje myšlenkou, že svobodu lze ztotožnit s politikou jisté skupiny, s jejími „univerzálními“ zájmy. To jej přivedlo k tomu, že svobodu definoval v termínech zcela protikladných vůči těm, na něž se odvolávali jeho vlastní přátelé. Jinak řečeno, provedl implicitní kritiku iluze, jíž se živilo jejich přesvědčení, že bojují za spravedlivou věc. Je třeba se pak podívat nad tím, že *Teologicko-politický traktát* – jenž, jak uvidíme, vůbec nechtěl být „revolucionářskou“ knihou – se jedněm čtenářům ihned jevil jako podvrtný a druhým jako spíše nepohodlný než užitečný?